

Portret sarmaty

Potop Henryka Sienkiewicza

Sarmatyzm, sarmaci

„Sarmatyzm” i „sarmata” to terminy, które w słownikach i encyklopediach przeszły pewną ewolucję, i z trudem poddają się precyzyjnym definicjom. Sarmatyzm panował w Polsce mniej więcej od końca XVI wieku aż do połowy wieku XVIII. Autorzy dzieł pisali o sarmackim narodzie, sarmackiej krwi i wolności, jednakże nikt nie stosował ogólnego hasła „sarmatyzm”, aż do Oświecenia. W *Słowniku mitów i tradycji kultury* Władysław Kopaliński przypomina genezę sarmatyzmu. Z pojęciem tym kojarzy się swoisty sposób bycia: rubasznosc, bujność obyczajów, prostota, a także mentalność polskiej szlachty. A z kolei nieodłączną cechą mentalności barokowej była duma. Sarmatyzm był zjawiskiem występującym jedynie w Polsce. Sama szlachta była przekonana, że pochodzi od starożytnego rodu Sarmatów. [...] Niegdyś byli oni [staropolscy sarmaci] jednymi z najważniejszych osób w państwie, posiadali największe przywileje, budzili sympatię królów i żyli w przepychu. Kultura sarmacka odegrała ważną rolę w kreowaniu polskiej szlachty, zachowaniu tradycji, wartości, obyczajów i ideałów. A zatem nie dziwnego, że Sarmaci stali się popularnymi bohaterami literatury polskiej. Ich kreacje przedstawiano tak, by wyróżnić postawy patriotyczne i odnieść je do Ojczyzny.

Sarmatyzm ukazywany był również jako styl życia, a także sposób bycia, moda, obyczajowość czy kultura dnia codziennego. Szlachecki strój, żupany, kontusze, słynne pasy słuckie, broń, rzędy końskie, wyposażenie wnętrz mieszkalnych zrobiły furorę nie tylko na ziemiach Rzeczypospolitej. Obyczajowość sarmacka oprócz polowań, kuligów i licznych pojedynków odegrała kluczową rolę w uroczystościach staropolskich, hucznych weselach oraz ceremoniałach pogrzebowych. W literaturze przedstawiano różne wzorce Sarmatów, np. wzorzec szlachcica – rycerza, jak również szlachcica – ziemianina. To właśnie literatura polska postawiła koncepcję Polski jako przedmurza chrześcijaństwa oraz jej mesjanizmu.

Cechy sarmackie	Realizacja w <i>Potopie</i>
warcholstwo, pieniactwo, lekceważenie prawa	<ul style="list-style-type: none"> -sposób potraktowania mieszczan <u>upickich</u> przez Kmicica, spalenie <u>Wołmontowicz</u>, porwanie Oleńki, -zachowanie pospolitego ruszenia pod Ujściem, -podburzenie szlachty przeciwko Wittenbergowi przez Zagłobę w Warszawie
skłonność do hulank, pijaństwo	<ul style="list-style-type: none"> -zachowanie Kmicica i jego kompanii w Lubiczu, -uczty podczas oblężenia Warszawy
łączenie wiary z patriotyzmem (Polak – katolik), mesjanizm, Bóg, honor, ojczyzna.	<ul style="list-style-type: none"> - przekonanie o szczególnej opiece Maryi nad klasztorem Jasnogórskim i całym narodem -odrodzenie duchowe Kmicica (i całego narodu) rozpoczyna się na Jasnej Górze, oburzenie podniesieniem ręki na Jasną Górę przez Szwedów -rozpoczynanie walki mszą za ojczyznę, -głos z krzyża nakłaniający Kmicica do zaprzestania prywaty - Polacy u Boga mają więcej względów, a zabijanie cudzoziemców innowierców otwiera drogę do nieba - służba Kmicica u Radziwiłła jako konsekwencja słowa honoru
bitność, rycerskość, męstwo	<ul style="list-style-type: none"> - wysadzenie kolubryny przez Kmicica, obrona króla w wąwozie, - walki Kmicica będącego postrachem wrogów - postawa Wołodyjowskiego i <u>zbarażczyków</u> - pogarda dla szlachty wybierającej jedynie ziemiański styl życia – dla szlachty wielkopolskiej

Ksenofobia, megalomania	<ul style="list-style-type: none"> - traktowanie wrogów jako mniej dzielnych, szlachetnych, - niewielu Polaków trzeba, by zdusić liczniejszego wroga (wspomnienia spod Kircholmu) - brak po stronie Szwedów bohaterów na miarę Kmicica, Wołodyjowskiego czy Skrzetuskiego - Szwedzi to tchórze np. <u>Wittemberg</u> po kapitulacji Warszawy cały dygotał - przekonanie, że <u>Ketling</u> Szkot dobrze zrobił, że się spolonizował, bo przynależność do naszego narodu to bezcenny dar
Konserwatyzm, umiłowanie tradycji	<ul style="list-style-type: none"> - tradycyjny system wartości - wierność królowi
Kult wolności szlacheckiej	
Biesiadowanie w gronie przyjaciół	<ul style="list-style-type: none"> - biesiady w czasie odpoczynku od walki - przyjęcia u Radziwiłła
Drażliwość na honorze	<ul style="list-style-type: none"> - pojedynek Kmicica z Wołodyjowskim - mściwość Kmicica za zabójstwo jego kompanów.
Przemawianie, gawędy, wspomnienia, styl makaroniczny	<ul style="list-style-type: none"> - słynne gawędy i anegdoty Zagłoby, jego przemówienia, toasty
Duża wartość rodziny	<ul style="list-style-type: none"> - miłość Skrzetuskiego do żony i dzieci, ale przedkładanie nad nią służby ojczyźnie - poczucie więzów rodzinnych Rocha Kowalskiego z Zagłobą podstawą powodzenia fortelu Onufrego

Aspekt	Celebryci XXI wieku	Szlachta polska XVII wieku
Kreowanie wizerunku	dbają o swój wizerunek, często prezentują się w mediach (sesje zdjęciowe) i „na ściankach”; organizują pełne przepychu imprezy, np. śluby	zamawiali portrety tworzące genealogię rodu szlacheckiego, mieli bogaty ceremoniał ślubów, chrzcin, pogrzebów, popularne były portrety trumienne
Wygląd zewnętrzny	wyróżniają się strojem zgodnym z aktualną modą albo tworzą nowe trendy, często zupełnie niezwykle, wręcz szokujące	strój jest istotnym elementem kultury sarmackiej potwierdzającym status społeczny, sarmaci malowani byli z różnymi rekwizytami
Stosunek do sławy	„znani są z tego, że są znani”, zależy im na popularności, są rozpoznawalni, lubią być w centrum zainteresowania	cieszy ich sława, ich działania są spektakularne i wyróżniają się przepychem (uczty, kuligi, wyprawy z wizytą, pogrzeby)
Przywileje	mają swoiste ulgi w miejscach publicznych, łatwiej wybacza im się różne rzeczy, korzystają ze swojej popularności, często jej nadużywając	do nich należało wyłączne prawo własności ziemskiej, prawo do nabywania soli po niskiej cenie, ponadto mieli zagwarantowane: wolność od uwięzienia przed wydaniem wyroku sądowego, wolność od podatków, wyłączność
		na dostęp do godności świeckich i publicznych
Gadżety	kupują dobre samochody, drogą elektronikę, często testują nowinki techniczne jako influencerzy	ich pojazdy, broń i przedmioty codziennego użytku były wykonane z drogich materiałów i ozdobione szlachetnymi kamieniami (sanie, karabela, kontusz, ozdobne pistolety, drogie konie z rzędem, czyli uprzężą, egzotyczne, orientalne przedmioty)
Biografia	umiejętnie opowiedziana, dzięki której odbiorcy będą mogli utożsamić się z celebrytą, często mieści się w formule od „zera do bohatera”; skandal jest czasem drogą do promocji siebie	ważne było pochodzenie (sarmackie!), drzewo genealogiczne, chwalili się znajomościami, koneksjami, jakąś rodzinną tajemnicą lub spadkiem
Umiejętności	cechuje ich niekoniecznie wiedza merytoryczna, raczej robienie wokół siebie „szumu” medialnego	byli niechętni rzetelnej nauce, przedkładali wystawne życie nad wiedzę

Galeria typów szlacheckich

Onufry Zagłoba- posługuje się w walce fortelami (Ulisses), autor najzabawniejszych powiedzonek, humorysta, skory do kpin i żartów umie oddziaływać na ludzi, doskonale zna sztukę wojenną, choć nie zawsze wykazuje się odwagą, samochwała, gaduła, lubuje się w makaronicznych oracjach, inteligentny, pomysłowy, ceni dobre towarzystwo kompanów, patriota, wierny królowi i ojczyźnie, brzydzi się zdradą, celnie ocenia Polaków, błazen – filozof, typowy szlachcic XVII wieku gruby od opilstwa i obżarstwa

Michał Wołodyjowski – mały rycerz z wąsikami, bardzo dzielny, mistrz pojedynków, doskonale włada mieczem, honorowy, dumny, szlachetny np. wobec Kmicica, któremu daruje życie, pechowy w miłości, ciągle dostaje harbuza, ma kompleks wzrostu, bliski czytelnikom ze względu na swoje miłosne perypetie

Jan Skrzetuski – rycerz bez skazy, poważny, honorowy, ideał Rycerza i patrioty, poświęca życie osobiste dla ratowania ojczyzny

Roch Kowalski- bitny, silny, bohaterski, ale pozbawiony rozumu, Szanuje koneksje rodzinne, daje się wyprowadzić w pole Zagłobie Ginie heroicznie

Sposób kreowania bohaterów:

- postaci barwne, obdarzone kilkoma charakterystycznymi cechami wyglądu, charakteru, sposobu bycia, mówienia;
- brak pogłębionego wizerunku psychologicznego;
- pokazane w działaniu

Michał Wołodyjowski

Pojawia się już w pierwszej części Trylogii, Ogniem i mieczem, jako postać drugoplanowa. Z uwagi na niski wzrost narrator określa go mianem „małego rycerza”. Wołodyjowski ma charakterystyczne wąsiki, którymi porusza pod wpływem silnych emocji. Jest znakomitym szermierzem, „pierwszą szablą Rzeczypospolitej”, a także odważnym i doświadczonym dowódcą, świetnym strategiem. Początkowo występuje w randze pułkownika w wojsku Janusza Radziwiłła, po zdradzie księcia rzuca pułkownikowską butawę. Później dowodzi oddziałem wojsk hetmana Sapiehy.

Pan Michał nie ma żony, choć jest bardzo kochliwy. Między innymi podoba mu się Olenka Billewiczówna, której się nawet oświadcza, ale zostaje odrzucony, co jednak stosunkowo łatwo jej wybacza. Jego dawną miłością jest śliczna Anusia Borzobohata-Krasieńska, z którą zaręcza się w zakończeniu powieści. Mimo pewnych śmieszności Wołodyjowski jest przez autora kreowany na wzór patrioty, żołnierza o rycerskich przymiotach i szlachetnego człowieka.

Jan Onufry Zagłoba

Ważny bohater wszystkich części Trylogii wykreowany na polskiego szlachcica, u którego nawet sarmackie wady - takie jak pijaństwo, pieniactwo, mitomania, ksenofobia, fanatyzm religijny, wiara w przesady - mają swój urok i wdzięk.

Stary, tęgi szlachcic, z bielmem na oku i głęboką blizną na czole, której pochodzenie tłumaczy za każdym razem inaczej. Jest wielkim gawędziarzem i błagierem, który przechwala się swymi zwycięstwami na polu walki zbrojnej i podbojów miłosnych, a także rozległymi znajomościami. Z jego przechwalek można by wnioskować, że był przyjacielem i doradcą niemal wszystkich znanych wodzów i mężów stanu swojej epoki.

Jednocześnie pan Onufry wzbudza powszechną sympatię, rozbrajając wszystkich ogromnym poczuciem humoru i ciętym dowcipem. Używając pochlebstw i żartów, zjednuje sobie ludzi wokół i przekonuje ich do realizacji planów mogących przynieść korzyści Rzeczypospolitej. Bowiem w chwilach zagrożenia ten sybaryta dbający przede wszystkim, aby dobrze zjeść i wypić, staje się gorącym patriotą.

Jest też lojalny i wierny w przyjaźni. Mimo że nie grzeszy specjalnie odwagą i w bitwie nie lubi zbyt ryzykować, w obronie przyjaciół potrafi stanąć na wysokości zadania. Przede wszystkim jednak ucieka się do swoich forteli, dzięki którym częstokroć wyciąga siebie i towarzyszy z najgorszych opalów.

Jego zabawne wypowiedzi i żarty (np. „Zdechnę ja i pchły moje!”) weszły do polszczyzny jako obiegowe powiedzonka. Postać Zagłoby łączy cechy żołnierza samochwały ze starożytnej komedii Plauta oraz rubasznego grubasa podszytego tchorzem - Johna Falstaffa z dramatów Williama Szekspira. Dopatrywano się w kreacji Zagłoby także inspiracji postaciami autentycznymi, m.in. sarmackim pamiętnikarzem Janem Chryzostomem Paskiem.

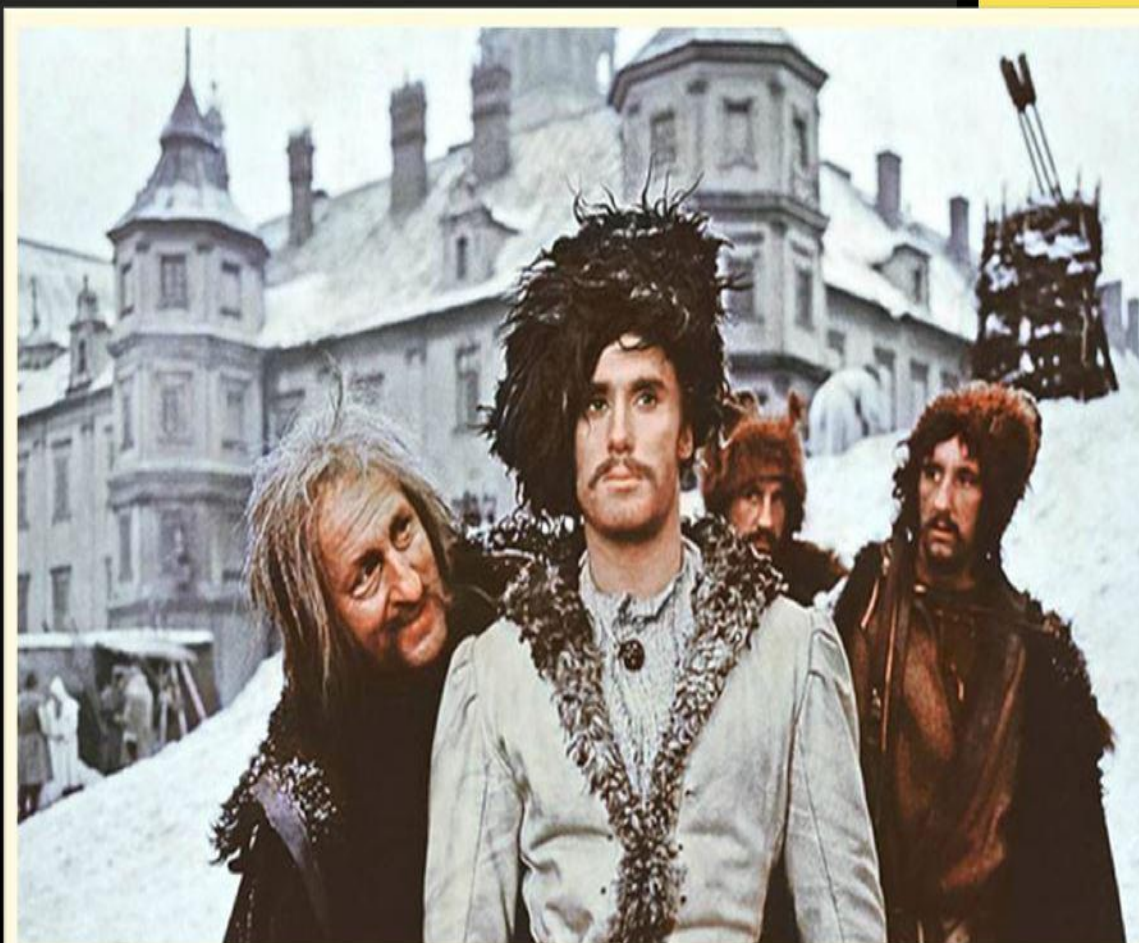
Soroka

Wachmistrz w oddziale Kmicica i swego rodzaju adiutant chorążego orszańskiego. Znacznie starszy od swego pana, którym się opiekował od najwcześniejszych lat jego życia. Małomówny i bezwzględnie wierny, spełnia bez wahania wszystkie rozkazy Kmicica. Ten odplaca mu się podobną lojalnością - kiedy schwytany przez księcia Bogusława Soroka zostaje skazany na śmierć, młodzieniec proponuje siebie poddać kaźni zamiast wachmistrza.

Kiemlicze

Dwaj bracia bliźniacy, Kosma i Damian, oraz ich ojciec. Służyli pod rozkazami Kmicica podczas walk z moskiewskimi wojskami Chowańskiego. Znikli wraz tabunem koni, którym mieli się opiekować, i najprawdopodobniej go sprzedali, przywłaszczając sobie zapłatę. Dla średnio rozgarniętych osiłków ojciec jest niepodważalnym autorytetem, we wszelkich podbramkowych sytuacjach pytają go: „Ojciec, prac?”. Cała trójka jest dość odrażająca, są chciwi, trudnią się łupieżstwem, przeszukują zwłoki na polach bitwy, a jednak okazują się wyjątkowo lojalni wobec swego dawnego dowódcy, którego ratują z rąk Kuklinowskiego. Po śmierci starego Kiemlicza podczas potyczki ze Szwedami w podhalańskim wąwozie bracia wiernie służą Kmicicowi, uczestnicząc m.in. w bitwie o Warszawę.

Roch Kowalski

Oficer dragonów na służbie Janusza Radziwiłła. Charakteryzuje się niezwykłą siłą fizyczną i dość ograniczonymi zdolnościami umysłowymi. Dowodzi oddziałem eskortującym do Birż oficerów zbuntowanych przeciwko Radziwiłłowi. Zagłoba wmawia mu, że są krewnymi i że Roch powinien się do niego zwracać „wuju”. Ostatecznie Kowalski przechodzi na stronę kompanii Wołodyjowskiego i całkowicie podporządkowuje się autorytetowi „wuja”. Jego obsesją staje się pokonanie w walce króla Karola Gustawa. Raz prawie mu się to udaje, przez co zdobywa nawet szacunek szwedzkiego monarchy. Kolejnym razem króla ocala Bogusław Radziwiłł, zabijając Kowalskiego.

Anna Borzobohata-Krasieńska

Popularnie nazywana Anusią, młoda - choć w rzeczywistości starsza niż się to wielu jej adoratorom wydaje - i pełna uroku panna. Pojawiła się już w pierwszej części Trylogii, jako obiekt westchnień miłosnych pana Michała Wołodyjowskiego, a później narzeczona tragicznie zmarłego Longinusa Podbięty. W Potopie jest dwórką księżnej Gryzeldy Wiśniowieckiej. Częściowo bezwiednie, dzięki wrodzonemu wdziękowi, a częściowo świadomie, postępując się kokieteryją, rozkochuje w sobie wszystkich mężczyzn ze swego otoczenia. Niekiedy ten dar naraża ją na niebezpieczeństwa (m.in. ze strony Zamoyskiego, który chce ją porwać, a później groźnego Sakowicza), częściej jednak pomaga w trudnych sytuacjach (np. umożliwia jej i Oleńce ucieczkę z Taurogów). Mimo że łatwo podbija męskie serca, sama ma pecha w miłości - ci, którzy jej się podobają, albo giną, jak Podbięty, albo są zakochani w innej, jak Babinicz-Kmicic.

Postać Anusi to Sienkiewiczowska wariacja na temat „kobiety fatalnej”, kusicielki - tu niewinnej dziewczyny o dobrym sercu - nad którą ciąży przekleństwo. W zakończeniu Potopu zostaje na pozór „odczarowana” dzięki zaręczynom z Wołodyjowskim, jednakże, jak wiemy z ostatniej części Trylogii, skończy tragicznie, umierając na krótko przed planowanym ślubem.

JAN ONUFRY
ZAGŁOBA

JAN
SKRZETUSKI

MICHAŁ
WOTODYJOWSKI

BOHATEROWIE

HISTORYCZNI:

ZDRAJCY

"ULISES"
SPRYT, PIECZENIARZ,
ŻOŁNIERZ SAMOCHWAŁ

MORALISTA

SZERNIERZ

ANDRZEJ
KMICIC

JANUSZ RADZIWIŁŁ

BOGUSŁAW
RADZIWIŁŁ

KRZYSZTOF
OPALIŃSKI
"KATOW"

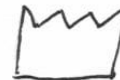
ROCH KOWALSKI
GŁUPI I SILNY

HASLING-KETLING
WZNIOSŁY

BOHATER
DYNAMICZNY

PATRIOCI

KROŁ
JAN KAZIMIERZ

KROLOWA

PAWEŁ
SAPIEHA

STEFAN
CZARNIECKI

HULAKA

BRAWUROWY

WARCHOŁ

NAIWNY

PORYWCZY

WIERNY

OKRUTNY

LEKKOMYŚLNY

ODWAŻNY

NAUCZYĆ SIĘ:

- SŁUCHANIA ROZKAZÓW
- PRZEDKŁADANIA DOBRA PUBLICZNEGO NAD PRYWATNE

KONTEKST 2.:

JACEK KACZMARSKI
"JAN KMICIC"
→ CZY BOHATER
NAPRAWDĘ SIĘ
ZMIENIA?

KONTEKST 1.:

- JACEK SOPLICA
- ZMIENIA SIĘ ZNACZNIE BARDZIEJ
 - ŻADEN NAPRAWDĘ NIE JEST ZDRAJCĄ
 - PSEUDONIM

MITOLOGIA NARODOWA

SARMATYZM

- MIT SZLACHECKI
- BITNI SARMACI
- LUD STAROŻYTNY

BÓG, HONOR, OJCZYZNA

OBRONCY

WIARY
OJCZYZNY (KRÓLA)
HONORU

ETOS RYCERSKI

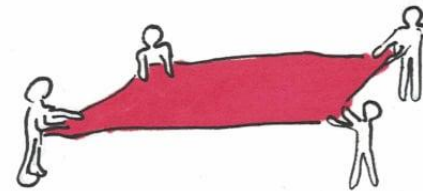
MENTALNOŚĆ

2 „PAMIĘTNIKÓW”
JANA CHRYZOSTOMA PASKA

TOPOS OJCZYZNY:

OKRĘT - „KAZANIA” PIOTRA SKARGI

CZERWONE SUKNO - NA PŁASZCZ KRÓLEWSKI

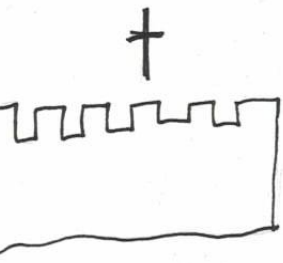
MATKA

2 MIECZAMI
W SERCU

KONTEKST:

CHOROBY RZECZPOSPOLITEJ Z „KAZAŃ SEJMOWYCH”
PIOTRA SKARGI

PRZEDMURZE CHRZEŚCIJANSTWA

- OSTATNI BASTION CYWILIZACJI
- WALKA O OJCZYZNĘ TO TEŻ KRUCJATA

MIT POLAKA - KATOLIKA

→ ZDRAJCY TO PROTESTANCI

JASNA GÓRA
→ CUDOWNOŚĆ
→ WIARA PIERWSZYCH
CHRZEŚCIJAN

ŚWIAT WARTOŚCI:

- KSENOFOBIA
- KONSERWATYZM
- ŻARLIWA WIARA
- PATRIOTYZM
- NIETOLERANCJA RELIGIJNA
- PROSTOTA
- NAIKNOŚĆ
- DEPRECJONOWANIE ROZUMU